

**ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԻՐԱՔՈՒՄ ՔՐԴԱԿԱՆ
ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ
ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԹՈՒՐԲ-ԻՍՐԱՅԵԼԱԿԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎՐԱ XXI ԴԱՐԻ ՍԿԶԲԻՆ**

Բանալի բառեր (Keywords). Թուրքիա, Իսրայել, ռազմավարական, քրդեր, հակահսրայելական, իսլամ, համագործակցություն

1990-ական թթ. մերձավորարևելյան տարածաշրջանում Թուրքիան ու Իսրայելն իրենց անվտանգությունը սահմանեցին ընդհանուր հայտարարով և, ունենալով տարածաշրջանում ամենահզոր զինված ուժերը, նրանց համագործակցությունն էլ ավելի մեծացրեց զսպիչ ուժի կարողությունը: Իրենց ռազմավարական համագործակցությամբ նրանք նախազգուշական ուղերձ հղեցին տարածաշրջանի հակառակորդներին և միևնույն ժամանակ ձեռք բերեցին Մերձավոր Արևելքի իրադրությունը համատեղ գնահատելու մեծ հնարավորություն¹: Չնայած այն փաստին, որ հարևան պետությունների հետ տարաձայնությունների՝ զինված բախման վերածվելու հավանականությունը շատ փոքր էր՝ Թուրքիան ու Իսրայելը շարունակում էին նրանց դեմ հավանական պատերազմ մղելու պատրաստություն տեսնել, քանի որ պատմական փորձը ցույց է տվել, որ այս տարածաշրջանում գոյատևելու համար մեծ կարևորություն ունի պատահականություններին դիմակայելու զգոնությունը:

¹ Bir Ç., Sherman M., “Formula for Stability: Turkey Plus Israel,” Middle East Quarterly, Fall 2002, pp. 29-30.

Թե՛ Թուրքիան, թե՛ Իսրայելը Մերձավոր Արևելքում տնտեսապես և ռազմականապես ամենահզոր ուժերն էին: Երկու պետությունների տնտեսական, ռազմական ու ռազմավարական կարողությունները այդ տարածաշրջանում դարձրել էին նրանց բնական դաշնակիցներ²: Սակայն, այս ամենով հանդերձ, երկկողմ հարաբերությունների համար կային մի շարք պոտենցիալ խոչընդոտներ ու սահմանափակումներ: Առաջնայինը Թուրքիայում քաղաքական իսլամն էր, ապա Թուրքիայի հասարակության որոշ շրջանակների հակաիսրայելական դիրքորոշումը և համակրանքը պաղեստինցիների հանդեպ: Կարևոր էին նաև թուրք-իսրայելական համագործակցության նկատմամբ տարածաշրջանային պետությունների դիրքորոշումը և Թուրքիայի հարաբերություններն այդ պետությունների հետ, հնարավոր անհամաձայնությունները քրդական հիմնահարցի շուրջ և Իսրայելի հասարակության որոշ հատվածի ցանկությունը ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը որպես փաստ³: Բացի այդ, Թուրքիայի ունեցած տարածայնությունները Հունաստանի հետ, ինչպես նաև Կիպրոսի հարցը կարող էին որոշ խնդիրներ առաջացնել Իսրայելի համար: Իսրայելի տեսանկյունից վտանգավոր էր այն, որ ինքը կարող էր ներքաշվել Թուրքիայի խնդիրների մեջ: Իսրայելը դեռևս անհագստացած էր այն առումով, որ կարող էր դիտվել մասնակից քրդական հիմնախնդրում: Բացի այդ, երկու պետությունների շահերը Սիրիայի, Իրանի ու Իրաքի վերաբերյալ շատ հարցերում շարունակում էին տարամիտվել:

² Burris G. A., “Turkey-Israel: Speed Bumps,” *Middle East Quarterly*, Vol. 10, № 4, Fall 2003, <http://www.meforum.org/569/turkey-israel-speed-bumps>

³ Burris G. A., “The Middle East-Turkey and Israel: The Turkish-Israeli Entente and Potential Mines in Its Path,” *An Online Journal of Political Commentary and Analysis*, Vol. 5, № 288, November 29, 2003, <http://www.proconservative.net/pcvol5is288burrsturkeyisraelmeq.shtml>

Այս երեք պետություններից Իրաքն ամենակարևորն էր: Իրաքի մասնատումը քրդական հիմնախնդրի համատեքստում Թուրքիայի համար իր տարածքային ամբողջականության ուղղակի սպառնալիք էր, այդ իսկ պատճառով Թուրքիան կտրականապես մերժում էր Իրաքի մասնատումը և ամեն պատեհ առիթով կարևորում այդ պետության տարածքային ամբողջականության պահպանումը⁴: Թուրքիան պետության ներսում նույնիսկ քրդական մշակութային ինքնավարությունն էր դիտում որպես մեծ սպառնալիք իր տարածքային ամբողջականությանը: Անկարան շատ զգայուն է քրդական հիմանահարցի նկատմամբ և անկասկած կվերանայեր իր կապերն Իսրայելի հետ, եթե վերջինիս կառավարությունը սատարեր քրդերին: Իսրայելն ու Թուրքիան չէին կիսում միևնույն կարծիքը Իրաքի ապագայի վերաբերյալ⁵: Իրաքի տարածքային մասնատումը, հակառակը՝ ձեռնադրում տարբերակ էր Իսրայելի համար: Այսպիսի բաժանումը կարող էր թուլացնել նաև Իրանին: Անկարան գիտակցում էր, որ մասնավորապես Իրաքում, ԱՄՆ-ը և Իսրայելն աջակցում են քրդական ազգայնականությանը: Թուրքիայի տեսանկյունից, եթե «նրանք նույնիսկ ակտիվորեն չէին սատարում քրդերին, ապա հատկապես ԱՄՆ-ը, Իսրայելը և Սաուդյան Արաբիան զոհ էին *status quo*-ի պահպանմամբ»⁶: XXI դարում Թուրքիայում ի հայտ եկած հակաիսրայելական տրամադրությունները կապված էին նաև քրդական գործոնի և հյուսիսային Իրաքում անկախ քրդական կազմավորման գործում Իսրայելի ցուցաբերած աջակցության, այդ թվում նաև վերջինիս կողմից

⁴ Bacik G., “The Limits of an Alliance: Turkish-Israeli Relations Revisited,” ASQ, Vol. 23, №3, Summer 2001, p. 54.

⁵ Cagaptay S., “Kurds on the Way to Turkey: How Israel Can Prevent a Crisis in Its Relations with Ankara,” Ha’aretz, July 13, 2004.

⁶ Altunisik M., “The Turkish-Israeli Rapprochement in the Post-Cold War Era”, Middle Eastern Studies, Vol.36, № 2, Apr. 2000, p. 179.

քրդական «փեշմերգաների»⁷ զինման ու վարժեցման հետ: Այս առումով առավել հասկանալի է թուրք գրող Հարուն Յահյայի «Իսրայելի քրդական քարտը» անվանումով աշխատությունը⁸: Մինչդեռ, հրեա քաղաքագետ Էֆրաիմ Ինբարը նշում էր, որ Իրանում իսլամական հեղափոխությունից հետո Իրաքի մասնատումը ռազմավարական տեսանկյունից ձեռնտու չէր Իսրայելին: Իսրայելի համար ավելի նպաստավոր կլիներ հարաբերականորեն ամուր Իրաքը, որը կարող էր Պարսից ծոցում հակակշռել Իրանի ռազմավարական գերակշռությանը: Միայն միասնական Իրաքը կարող է ստանձնել այդ դերը: Բացի այդ, Իսրայելը պետք է հաշվի առներ նաև այն հնարավորությունը, որ Թուրքիայի սպառնալիքի տակ գտնվող, շրջափակված քրդական պետությունը հավանաբար կհայտնվեր Իրանի ազդեցության գոտում՝ թույլ տալով Իրանին Սիրիայի տարածքով ձևավորել սահմանամերձ միջանցք հյուսիսային Իրաքից դեպի Լիբանան և հեշտացնել աջակցության տրամադրումը Հիզբալլահին⁹:

Թուրքիայի մտավախությունը կապված էր այն բանի հետ, որ անցյալում Իսրայելը վարում էր քրդամետ քաղաքականություն: Բեն Գուրիոնի դոկտրինի համաձայն՝ Իսրայելը պետք է համագործակցեր ոչ արաբների, ներառյալ՝ տարածաշրջանի շատ պետություններում բնակվող քրդերի, Լիբանանի մարոնիների, շահական Իրանի և Եթովպիայի հետ: 1960 և 70-ական թթ. Իսրայելն Իրանի միջոցով կարողացավ զինել, դեղորայք ու հետախուզական տվյալներ տրամադրել

⁷ Քրդական զինված խմբավորումներ:

⁸ Գրքում խոսվում է քրդերի հետ դաշինքի պայմաններում Իրաքի ու Թուրքիայի հաշվին Իսրայելի սահմանների ընդլայնման պլանների մասին: Sté u Yahya H., “Israil’in Kürt Kartı: Israil’in Ortadoğu Stratejisi ve “Kürt Devleti” Senaryoları,” İstanbul 2000.

⁹ Inbar E. “The Resilience of Israeli-Turkish Relations,” Israel Affairs, Vol. 11, № 4, October 2005, p. 604.

և ֆինանսավորել Սադդամ Հուսեյնի դեմ պայքարող քրդերին: Այս ապստամբության առաջնորդ Մուստաֆա Բարզանին 1970 թ. փոխհատուցեց իսրայելական օգնությունը՝ հարյուրավոր իրաքցի հրեաների օգնելով փախչել հալածանքներից¹⁰: XX դարում իսրայելա-քրդական համագործակցությունը դադարեց այն բանից հետո, երբ 1975 թ. Թեհրանն ու Բաղդադը համաձայնության եկան Իրանի կողմից ապստամբներին աջակցություն տրամադրելու դադարեցման հարցում: Քրդական խմբավորումները, իրենց դավաճանված զգալով, այսուհետև դադարեցին օգնության որևէ կոչով դիմել Իսրայելին¹¹:

1990-ական թթ. երկրորդ կեսին Իսրայելը որդեգրեց ընդգծված հակաքրդական քաղաքականություն և Թուրքիային մեծապես աջակցում էր քրդերի դեմ պայքարում: 1997 թ. մայիսին Իսրայելի վարչապետ Բ. Նեթանյահուն պաշտոնապես հայտարարեց PKK¹²-ի դեմ պայքարում աջակցություն Թուրքիային՝ այսպիսով վերջ դնելով իր պետության չեզոքությանը քրդական հարցում¹³: Նա ոչ միայն քննադատեց քրդական ահաբեկչությունը, այլև բացառեց անկախ քրդական պետության հիմնումը ու հայտարարեց, որ Դամասկոսի հետ խաղաղության մասին խոսք լինել չի կարող, եթե վերջինս չդադարեցնի օգնությունը ահաբեկչական PKK-ին¹⁴: PKK-ն անմիջապես արձագանքեց քաղաքական կուրսի այս փոփոխությանը և հայտարարեց, որ Իսրայելը ևս կընդգրկվի կուսակցության

¹⁰ Burris G. A., "Turkey-Israel: Speed Bumps," Middle East Quarterly, Vol. 10, № 4, Fall 2003.

¹¹ Ibid.

¹² PKK՝ (Partiya Karkerana Kurdistan) Քրդստանի աշխատավորական կուսակցություն:

¹³ Nachmani A., "The Remarkable Turkish-Israeli Tie," Middle East Quarterly, Vol. V, № 2, June 1998, p. 20.

¹⁴ Ibid.

«սև ցուցակում»¹⁵: PKK-ի և Իսրայելի միջև «թշնամանքը» էլ ավելի սրվեց, երբ Թուրքիայի ղեկավարությունը 1999 թ. սկզբին Նայրոբիում ձերբակալեց Ա. Օջալանին¹⁶: Շատ քուրդ աջաունորդներ, կասկածելով որ Իսրայելը ևս ներգրավված էր այս գործում, անուշադրության մատնեցին Իսրայելի իշխանությունների պնդումները, թե Օջալանին ձերբակալման հարցում Իսրայելը ոչ մի դերակատարում չունի:

Իսրայելի որոշ քաղաքական շրջանակներ հավատացած էին, որ իրենց պետությունը շատ հեռուն է գնացել Թուրքիային քրդական հարցում աջակցելու առումով, քանի որ շուրջ հիսուն հազար իսրայելցիներ իրենց համարում էին քրդական ծագման հրեաներ¹⁷: Թուրքիայի ու Իսրայելի միջև սա շահերի ակնհայտ տարամիտում էր:

Դժվար է թերագնահատել թուրքական նրբազգացությունը քրդական հարցում: Իրաքի ապագան մշուշոտ էր, և եթե Իրաքը վերածվեր տարածաշրջանային «մեծ խաղի», Իսրայելն ու Թուրքիան կարող էին հայտնվել «խաղի» միանգամայն հակադիր կողմերում, քանի որ Իսրայելը որոշ պայմանների (որոնք ի դեպ միանգամայն սպասելի էին) դեպքում կարող էր ողջունել Իրաքի հյուսիսում անկախ քրդական պետության կազմավորումը: Առաջին պայմանն այն էր, որ ապագա պետությունը չպետք է Իսրայելին ընդուներ որպես սպառնալիք, այլ կերպ ասած՝ նոր պետությունը Իսրայելին չպետք է ընկալեր տարածաշրջանի մյուս մուսուլմանական պետություններ-

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Burris G. A., “The Middle East-Turkey and Israel: The Turkish-Israeli Entente and Potential Mines in Its Path,” An Online Journal of Political Commentary and Analysis, Vol. 5, № 288, November 29, 2003.

¹⁷ Նույնիսկ լուրեր տարածվեցին, որ 1990-ական թթ. Արիել Շարոնը դարձել էր քրդերի հետ հարաբերությունները զարգացնելու ակտիվ կողմակից: Տե՛ս Burris G. A., “Turkey-Israel: Speed Bumps,” Middle East Quarterly, Vol. 10, № 4, Fall 2003.

րի տեսանկյունից: Այս համատեքստում նորաստեղծ պետությունն Իսրայելի համար պետք է դառնար նոր և հավելյալ լծակ տարածաշրջանում՝ մասնավորապես արաբական պետությունների դեմ: Երկրորդ, Իրաքի մասնատումը չպետք է նպաստեր Սիրիային և Իրանին: Եթե մասնատումը որևէ կերպ կհանգեցներ Իրաքի շինաների ու Իրանի միջև մերձեցմանը, Իսրայելին սա ձեռնտու չէր լինի¹⁸: Բացի այդ, ինչպես թուրք գիտնական Ալթընըշըքն էր նշում, տարածաշրջանում իսրայելական շահերի արմատները գնում են դեպի պատմական քուրդ-հրեաները: 1950-ական թթ. սկսած՝ քուրդ-հրեաները հյուսիսային Իրաքից տեղափոխվել են Իսրայել: Հատկանշական է, որ ըստ որոշ աղբյուրների, XXI դարի սկզբին ՔԺԿ-ի (Քրդստանի ժողովրդավարական կուսակցություն) շուրջ 30 անդամներ քուրդ-հրեաներ էին¹⁹: Այս ամենը հաշվի առնելով՝ միանշանակ է, որ Իսրայելի համար չափազանց շահավետ կարող էր լինել Իրաքի մասնատումը, առաջին հերթին քանի որ մի հզոր արաբական պետություն կթուլանար, իսկ նորաստեղծ քրդական պետությունը կարող էր խնդիրներ հարուցել առաջին հերթին Իրանի համար²⁰: Եթե Իսրայելի այս շահերը ակտուալ դառնային և վերջինս աջակցեր քրդերին պետության կազմավորման հարցում, ապա քրդական անկախ պետության հիմնումն իսկապես խոչընդոտներ կհարուցեր Թուրքիայի համար, ինչն անկասկած մեծապես կվնասեր Իսրայելի հետ կապերին: Այս հարցում Թուրքիայի, Իրանի, Իրաքի ու Սիրիայի կողմնորոշումները համընկնում էին. քրդական պետության կազմավորումը սպառնում էր նաև այս պետություններին:

¹⁸ Bacik G., “The Limits of an Alliance: Turkish-Israeli Relations Revisited,” ASQ, Vol. 23, №3, Summer 2001, pp. 54-55.

¹⁹ Ibid, p. 56.

²⁰ Ibid.

THE IMPACT OF ESTABLISHING PROCESS OF KURDISH STATE IN NORTHERN IRAQ ON TURKISH-ISRAELI RELATIONS AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Alexandr Sahakyan

(summary)

The Kurds, with large populations in Turkey, Iran, Iraq and Syria, are said to make up the world's largest ethnic group without political independence. Turkey views Kurdish cultural autonomy in Turkey and the possible establishment of a self-governing Kurdistan in northern Iraq as significant threats to its territorial sovereignty. Ankara naturally views all sympathizers towards the Kurdish cause not just in Turkey, but also in Iraq with a measure of trepidation. Ankara almost certainly would rethink its policies towards Jerusalem were the Israeli government to support Kurdish aspirations. Israel followed a pro-Kurdish policy in the past. Historically, Israel sought to build strong ties with non-Arabs within and on the periphery of the Arab world including the Lebanese Maronites, the shah's Iran, and Ethiopia. Turkey, however, still fears that PKK sympathizers in the oil-rich cities of Mosul and Kirkuk could help fund terrorism or that de facto Kurdish independence could trigger stronger separatist attitudes among Turkish Kurds. This is a clear divergence of interests, but even if Israel did not actively support Kurdish aspirations, Kurdish self-assertion in northern Iraq could push Turkey to improve its ties with Iran and Syria in an effort to contain or thwart the Kurds. The future of Iraq is in a haze. But if Iraq becomes a regional "great game," Israel and Turkey could very well find themselves on opposite sides of it.